

Tre platser i Uppsala

- Detaljer i landskapsarkitekturprojekt

Daniel Fried

Kandidatarbete i landskapsarkitektur
vid institutionen för stad och land
SLU Uppsala VT 2009

Kandidatarbete vid institutionen för stad och land i Uppsala, LA- avdelningen
EX0282 Kandidatarbete i landskapsarkitektur, 2009, 15hp på landskapsarkitektprogrammet
© Daniel Fried
Titel: Detaljer på tre platser i Uppsala
Nyckelord: detaljer, torg
Handledare: Viveka Hoff, institutionen för stad och land
Examinator: Ylva Dahlman, institutionen för stad och land
Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se/>

Tre platser i Uppsala

- Detaljer i landskapsarkitekturprojekt

Inledning

God is in the details

Den kända tyska arkitekten Ludwig Mies van de Rohe om återhållsamhet i design i en intervju i New York Herald Tribune 28 juni 1959. (architecture.about.com)

Ett kännetecken på god landskapsarkitektur är omsorgen om detaljer och detaljers relation till helheten. Relationen bör vara tydlig och förstärkande. För att hålla en god kvalitet och skapa vackra, harmoniska och trivsamma miljöer är det av vikt att omsorg ägnas både detaljers utformning och deras placering.

Denna uppsatts behandlar tre platser i Uppsala, Torbjörns torg, Kvarntorget och Dragarbrunnstorg. Platserna beskrivs utifrån ett landskapsarkitekturperspektiv med fokus på platsernas hårdgjorda och byggda delar. Undersökningsområdet är detaljernas betydelse för helhetsuppfattningen av en offentligplats. Uppsatsen behandlar även vilka förändringar som skett beträffande utförande och användning av detaljer från 1940-talet till 2000-talet. De undersökta platserna representerar tre årtionden 1940-talet, 1960-talet och 2000-talet.

Syfte och frågeställning

Jag har valt det här ämnet för min uppsats eftersom jag är intresserad av att veta hur detaljer i ett landskapsarkitekturprojekt påverkar helheten:

- *i relation till sina sammanhang.*
- *i relation till hur de utformats och anlagts.*

Vidare vill jag veta hur:

- *synen på detaljers placering och utformning i ett projekt har förändrats från 1940-talet till idag.*
- *anläggandet av detaljer förändrats från 1940-talet till idag.*

Avgränsning

För att få en bild av hur detaljutförandet kan gestaltas och anläggas samt för att hitta exempel på lyckade och mindre lyckade detaljer och detaljlösningar, har jag studerat tre platser i Uppsala: Torbjörns torg, Kvarntorget och Dragarbrunnstorg. Jag har valt att studera tre platser som representerar 1940-, 1960- och 2000-talen, för att se om någon förändring skett i hur detaljer utförts och placerats.

Jag har valt att studera projekt i stadsmiljö och att fokusera på de hårdgjorda delarna av projekten. Jag har inte behandlat planteringar och växtval. Jag har gjort detta val för att ge uppsatsen en tydlig avgränsning och för att det i stadsmiljö tydligt går att urskilja och se detaljernas betydelse för funktion och utseende.

Jag har valt dessa platser därför att de har ungefär samma storlek och de ligger i eller i närheten av centrala Uppsala.

Metod

Jag har gjort plastbesök på de tre torgen och har vid mina iakttagelser utgått från fem av de detaljkaraktäristika (Detail Characteristics) som formulerats av Niall Kirkwood, landskapsarkitekt och docent i landskapsarkitektur vid Harvard Graduate School of Design, i avsnittet Detail Characteristics i *The Art of Landscape Detail*. (Kirkwood, 1999, s. 41) Jag har valt de detaljkaraktäristika som jag anser vara relevanta för studien samt formulerat en egen punkt som beskriver kvalitén av anläggandet.

Inför arbetet har jag läst *The Art of Landscape Detail* av Niall Kirkwood, *Ecology Community and Delight* av Ian Thompson, *Detail in Contemporary Landscape Architecture* av Virginia McLeod, *European Landscape Architecture – Best Practise in Detailing* av Jens Balsby Neilsen, Torben Dam och Ian Thompson samt *Strange Details* av Michael Cadwell, för att skapa mig en bild av hur detaljerna kan betraktas i förhållande till helheten och hur de skapar uttryck hos ett landskapsarkitekturprojekt. Jag har valt att läsa dessa författare därför att de behandlar ämnet ur olika synvinklar.

Utöver litteraturstudierna har jag i samtal med landskapsarkitekterna Gustav Jarlöv och Lotta Köhler, byggnadsantikvarierna Dan Tunman, Per Olgarsson och Agneta Pettersson skaffat ytterligare information. Jag har även talat med projektledaren på Gatutekniska och trafikkontoret i Uppsala kommun J O Helleborn, förvaltaren på Uppsala Hem Östen Bernelid samt före detta ordföranden i hyresgästföreningen kvarteret Torbjörn, Jan Andersson. Den information jag fått genom dessa samtal rör hur detaljer arbetas in i projekt, hur detaljerna påverkar helheten och hur man har sett på detaljer och detaljutförande under de senaste decennierna. Samtalen har även gett mig bakgrundsfakta om de tre platserna.

Vad är en detalj?

Detalj, av franskans *detailler* (sönderdela), vilket är en sammanställning av *dé* (av, från) och *tallier* (skära). (Bergman 2003, s. 129)

Enligt Nationalencyklopedins ordbok (1996) definieras detalj enligt följande:

Mindre avgränsad del av något, vanligen utan avgörande betydelse för helheten.

Kirkwood beskriver i sin bok "The Art of Landscape Design" ett antal sätt att definiera vad som inom landskapsarkitektur kan räknas som en detalj. (Kirkwood, 1999, s. 31) Han menar att en detalj kan vara:

1. En förklarande illustration till ett förslag.
2. En instruktion till en specifik del av bygghandlingarna.
3. En enskild del av ett projekt, t.ex. en entré till en park eller en markbeläggning. Skalan är här avgörande för vad som definieras som en detalj.
4. Ett enskilt objekt som är en del av helheten t.ex. kantstöd, pollare eller andra tillverkade objekt som är integrerade i helheten.
5. Ett ornament eller en utsmyckning. Detaljen ses som en accessoar som kan läggas till eller tas bort från ett projekt.
6. Gestaltandet och utförandet av detaljer är en process, ett arbetssätt.

Den definition av detalj jag kommer att utgå ifrån, Kirkwoods tolkningar 3, 4 och 5.

-detaljer som integrerade delar av grundstrukturen

Med det avser jag möten mellan markmaterial eller hur kantstenar och murar är utformade. De delar och lösningar i ett projekt som är tydligt sammankopplade.

-detaljer som är tillförda grundstrukturen

Med det avser jag de detaljer som är tillägg till grundstrukturen. Utrustning och utsmyckning som till exempel lyktstolpar, soptunnor och skulpturer.

Om inget annat nämns har jag använt detaljer som en samlingsterm för båda dessa typer. Jag har valt dessa definitioner eftersom det jag studerar i denna uppsats är delarna i utförda projekt.

Litteraturstudier och samtal

Detaljers betydelse för landskapsarkitekturprojekt

Detaljerna är viktiga för att skapa helhet i ett projekt och ge det den stringens som krävs för att det ska bli harmoniskt och sammanhållet. Detaljer har betydelse för hur en plats upplevs samt för dess funktionsduglighet och hållbarhet.

Flera författare har uppmärksammat detaljernas betydelse för att ett landskapsarkitekturprojekt ska bli lyckat. I Detail in Contemporary Landscape Architecture skriver arkitekten och författaren Virginia MacLeod följande:

Construction details are as vital a part of landscape architecture as its external form and layout. Whatever so subtle as to be invisible, or revealed as extraordinarily complex, details determine the quality and character of a landscape. Good detailing entails exercising the outmost care and attention at the junction between materials, between the different elements of a landscaped space, and where a material changes direction. Through details, the myriad parts that make up a landscape come together to form a whole – joints, connection, seams, openings and surfaces are transformed via a combination of technology and invention into a meaningful landscape. (MacLeod, 2008, s. 6)

I förordet till boken *European Landscape Architecture – Best Practice in Detailing*, nämns att detaljer är lika viktig som ett spännande koncept eller en spektakulär plan. Vidare skriver författarna/redaktörerna att genom väl sammanlänkade detaljer skapas något mäktigt och övertygande och att även stora idéer kan arbetas igenom in i minsta detalj. (Balsby, red. 2007)

Inom landskapsarkitektur och inom arkitektur i övrigt har detaljen en stor betydelse för hur helheten upplevs. I sin bok *Strange Details* som behandlar verk av de fyra stora arkitekterna, Ludwig Mies van der Rohe, Frank L. Wright, Carlo Scarpa och Louis Kahn, skriver Michael Cadwell, arkitekt och lärare vid Ohio State University, att anledningen till att deras projekt blivit så lyckade och uppmärksammade är sättet på vilket de utformat detaljerna och hur de gjort dem till avgörande delar av helheten. (Cadwell, 2007) De har var och en på sitt sätt lagt ner mycket möda och tid på att utforma detaljer, för att skapa atmosfär och ge projekten själ.

Detaljer i designprocessen och anläggningskedet

I *Ecology Community and Delight* skriver Ian Thomson att han fått en tydlig bild av att dagens landskapsarkitekter i England anser att det är viktigt att vara mycket noggrann med detaljerna. (Thompson, 2000, s. 86) De landskapsarkitekter jag har talat med har samma uppfattning.

Kirkwood menar att utförandet av detaljer bör vara en självklar del av designprocessen och inte något som placeras ut i efterhand. (Kirkwood, 1999, s.12) Detta oavsett om det handlar om kantstöd, markbeläggning och murar eller soptunnor, räcken och lyktstolpar. Att ständigt växla mellan skalor och vinklar från koncept till detalj, från detalj till helhet och från helhet till detalj är viktigt för att nå ett gott och väl genom arbetat resultat. (Kirkwood, 1999, s. 1)

Det är inte bara hur väl detaljerna ritas in i ett projekt som är av avgörande betydelse. Om en mycket väl ritad plats byggs på ett taffligt och oskickligt sätt blir inte resultatet bra. Det samma gäller om platsen ritats slarvigt. Det kommer att speglas i hur projektet byggs. Både vid ritbordet och vid anläggandet krävs att arbetet utförs med omsorg.

Förändringar i detaljutförande sedan 40-talet

Tidsperioderna under vilka platserna jag studerat har anlagts, visar på olika stilideal och betraktelsesätt då det gäller detaljer. Per Olgarsson¹, byggnadsantikvarie på Stockholms stadsmuseum, menar att det främst är skillnaden i materialval och i viss mån även stilidealen som utgör förändringarna i detaljutförande. Beträffande kvalitét och hur väl sammanfogat ett projekt är, har förändring främst skett i hur detaljerna anläggs. Olgarsson² tycker sig se att det sedan mitten av 1970-talet har skett en utarmning av den kunskap och den hantverksskicklighet som är nödvändig vid anläggandet av platser.

Åsikten att det är viktigt att måna om detaljer och att utforma och planera dem väl verkar inte ha ändrats hos dem som gestaltar. Däremot verkar det idag vara mycket svårare att få igenom ett förslag så som det ursprungligen ritats. Idag får arkitekten kämpa mycket för att få igenom projekten så som han/hon vill ha dem, anser landskapsarkitekt Gustav Jarlov³ på White arkitekter i Uppsala. Detaljer och detaljlösningar faller bort och ändras på vägen från förslag till realiserat projekt, i en högre grad idag än under tidigare årtionden. Lotta Köhler⁴, landskapsarkitekt på Stadsbyggnadskontoret i Uppsala, tror att det även hos gestaltarna kan ha skett en försämring i skickligheten.

Regelverket är ett annat på 2000-talet än på 1940-talet. Till exempel regler om handikappstillgänglighet som enligt J O Hesseborn⁵, projektledare på Gatu- och trafikkontoret Uppsala kommun, väcktes på 1980-talet. Nya regler gör att man idag måste tänka på fler aspekter som ska gestaltas in i varje projekt.

Idag ska en plats kunna fylla många olika funktioner. Dragarbrunnstorgs kan betraktas som konstverk, cykelparkering, uteservering, samlingsplats, sittplats och en upplevelse (fontänen). Det finns dock exempel från idag på mer avskalade platser, t.ex. Stora torget i Kalmar, men tendensen finns att så mycket som möjligt ska in i projekten vilket gör att detaljeringen försummas och inte blir lika väl utförd. Före detta ordföranden i hyresgästföreningen i kvarteret Torbjörn, Jan Andersson⁶ påpekar detta: ”Man nöjer sig inte med att ett torg är ett torg”.

Det faktum att 2000-talets projekt skall fylla flera funktioner leder till att man i många fall drar ned på kostnaderna för detaljer. Pengarna läggs på de delar av projekt som styrs av regelverk, så som tillgänglighetsanpassning. Ett exempel på när gott detaljutförande gjorts samtidigt som tillgänglighetsanpassning utförts är den specialutformade ledstråksplattan på Dragarbrunnstorg. Köhler⁷ tycker att: ”Detaljerna har större betydelse än vad folk betalar för”.

¹ Per Olgarsson byggnadsantikvarie Stockholms stadsmuseum, samtal den 29 april 2009

² Per Olgarsson byggnadsantikvarie Stockholms stadsmuseum, samtal den 29 april 2009

³ Gustav Jarlov White Arkitekter Uppsala, telefonsamtal den 6 maj 2009

⁴ Lotta Köhler landskapsarkitekt Stadsbyggnadskontoret i Uppsala, telefonsamtal den

⁵ JO Helleborn projektledare Uppsala gatu- och trafikkontor, telefonsamtal den 4 maj 2009

⁶ Jan Andersson fd. ordförande hyresrättsföreningen kv. Torbjörn, telefonsamtal den 7 maj 2009

⁷ Lotta Köhler landskapsarkitekt Stadsbyggnadskontoret i Uppsala, telefonsamtal den 5 maj 2009

Beträffande arbetsgången verkar idag flera aktörer i ett och samma projekt vilket gör att de blir svårare att komma fram till en enhetlig produkt. Risken finns att man inte ser till detaljerna så som man gjort under tidigare årtionden

Utöver detta har inte arkitekten lika hög status idag som tidigare och har i de flesta fall inte heller samma möjlighet till inflytande över hur de projekt han/hon har ritat kommer att utföras. För att idag som arkitekt få fram sina idéer och tankar, krävs att man kämpar hårt, påpekar både Köhler och Jarlov.

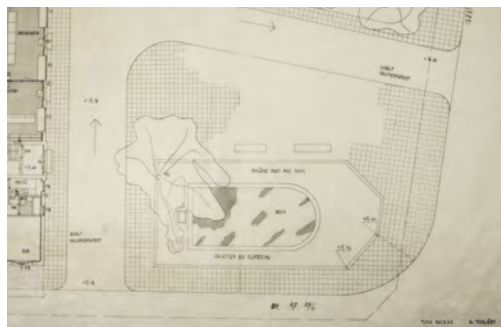
Olgarsson⁸ tycker att detaljerna i projekt har en stor inverkan på helhetsuttrycket och att det spelar stor roll hur de gestaltas och utförs. Det bör alltid finnas en gedigen estetisk tanke bakom. Detaljerna har en stor betydelse för helheten, men är inte helt avgörande. Man måste också beakta de rådande stilidealen. Detaljerna liksom helheten bör betraktas i ett historiskt perspektiv säger Olgarsson⁹. Det kan tänkas att grovhuggenhet och tafflighet är önskade effekter. Jag tror dock att oberoende av i vilken stil ett projekt utförs, bör detaljerna utföras väl för att skapa en väl sammansatt och harmonisk helhet.

Presentation av undersökta platser

Torbjörns torg, Tunabackar Uppsala

Torbjörns torg ligger i kvarteret Torbjörn i Tunabackar i Uppsala. Östra sidan av torget är vänt mot en trafik Korsning och den västra mot den två till tre våningar höga 1940-tals bebyggelsen i kvarteret. Inga större trafikflöden passerar platsen.

Torget är ett tidigt exempel på granskapstadens tanke, små närtorg omgärdade av butikslokaler. Kvarteret Torbjörn ritades av dåvarande stadsarkitekten i Uppsala Gunnar Leche och utemiljön gestaltades av trädgårdsarkitekt Ulla Bodorff. Enligt Dan Thunman¹⁰ på stadsbyggnadskontoret i Uppsala har Ulla Bodorff även bidragit till torgets utförande.

(Bild1) Plan över Torbjörns torg 1947

Platsbildningar i stadsmiljö utformades under 1940-50-talen, i likhet med Torbjörns torg, ofta som mindre affärstorg. Det fanns en återhållsamhet i detaljutförandet kanske på grund av efterkrigstidens brist på material (arkitekturmuseum.se) som levde vidare in på 50-talet trots ökad välfärd. Typiskt är användandet av gedigna material så som natursten och järnsmide.

⁸ Per Olgarsson byggnadsantikvarie Stockholms stadsmuseum, samtal den 29 april 2009

⁹ Per Olgarsson byggnadsantikvarie Stockholms stadsmuseum, samtal den 29 april 2009

¹⁰ Dan Tunman stadsantikvarie Uppsala kommun, telefonsamtal den 24 april 2009

Även betong användes. På 1940-talet återkom traditionella arkitektoniska former när funkisens platta tak och släta fasader visat sina praktiska brister.
(arkitekturmuseet.se)

Torget har sedan det anlades 1947-50 genomgått ett antal förändringar. Den senaste omdaning är en renovering 2004, då torget gestaltades om för att mer likna sitt ursprungliga utseende. Original material, så som smågatsten och kantstöd återanvändes och både bänkarna och belysningen rekonstruerades. En perennrabatt skapades och utformades för att knyta an till den plaskdamm som tidigare fanns på platsen. Renoveringen utfördes av Bjerking Arkitekter, genom landskapsarkitekt Lotta Köhler på uppdrag av Uppsala Hem och på initiativ av Jan Ejdersund styrelseordförande i Uppsala Hem AB, 1995-2005.¹¹

I sitt ursprungliga utförande var torget till största del hårdgjort. Körvägar av asfalt omringade en yta av betongplattor och smågatsten lagda i ett ruttmönster. Delar av detta mönster har återskapats och bildar nu "gångvägar" genom de gräsytor som finns idag. Utsmyckningar och utrustning på torget var väl utförda och fanns till exempel i form av en staty, bänkar och belysningsarmatur.

Jag har studerat Torbjörns torg så som det ursprungligen såg ut. Bilderna av detaljer och material är tagna efter renoveringen 2004 och är således inte i originalutförande.

I boken Gunnar Leche – Stadsarkitekt, skriven av Lars Lambert m.fl. står att läsa:

Stor omsorg var ägnat Torbjörns torg, som ett småstadstorg med en liten prydnadsplantering och en damm, en skuggande tårpil och den skulpterade, klassicerande kvinnofiguren som hörde tiden till. (Lambert red. 2004, s. 148)

(Bild 2) Torbjörns torg sett från sydöst 1950.

¹¹ Östen Bernelid förvaltare kv. Torbjörn, telefonsamtal den 26 april 2009

Kvarntorget, Kvarngärdet Uppsala

Kvarntorget ligger mellan två hus i kvarteret Kvarnen vid Torkelsgatan på Södra Kvarngärdet i Uppsala. Förutom två, tvåvåningsbyggnader, omges platsen av parkeringsplatser. Bakom parkeringarna finns trädplanteringar och låg bostadsbebyggelse.

Husen ritades 1962 av Stig Ancker på arkitektkontoret Ancker-Gate-Lindgren. Byggherre var Konsumentföreningen Uppsala Byggmästare: Anders Diös AB (Eriksson et al. 2006, s. 53) Torget har antagligen ritats av samma kontor i samband med att husen ritades.

(Bild3) Detaljplan över Kvarngärdet 1963

Massproducerade element användes ofta på 1960-talet, men de fogades samman noggrant och hantverksmässigt. På platser från 1960 och 1970-talen är i många fall omsorg om detaljerna tydlig, trots att det vanligaste materialet är betong. Exempel på detta är Tenstagången och Vällingby centrum. Per Olgarsson¹² nämner att ”formgjuten betong användes som ett medvetet val och element i designen”.

Torget är enkelt i sin utformning. Ytan domineras av två upphöjda gräsytor som ligger i fundament av formgjuten betong. På en av dessa upphöjda ytor finns en i betong formgjuten rund vattenbassäng. Markbeläggningen består av grå 45 x 45 cm betongplattor. På ett ställe är de grå plattorna utbytta mot svarta och vita plattor som bildar ett schackmönster. Vidare finns på platsen en klätterställning samt bänkar fastsatta i stödmurarna till de upphöjda ytorna. Belysningsarmaturen är från 1960-talet, viss armatur har bytts ut.

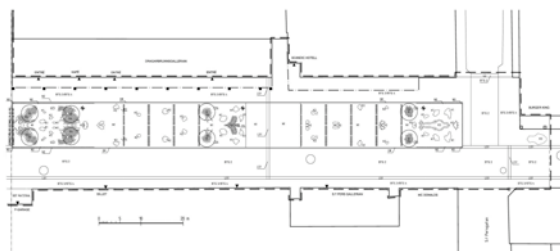

(Bild 4) Kvarntorget sett från syd ös 2009.

¹²Per Olgarsson byggnadsantikvarie Stockholms stadsmuseum, samtal den 29 april 2009

Dragarbrunnstorg, Dragarbrunnsgatan Uppsala

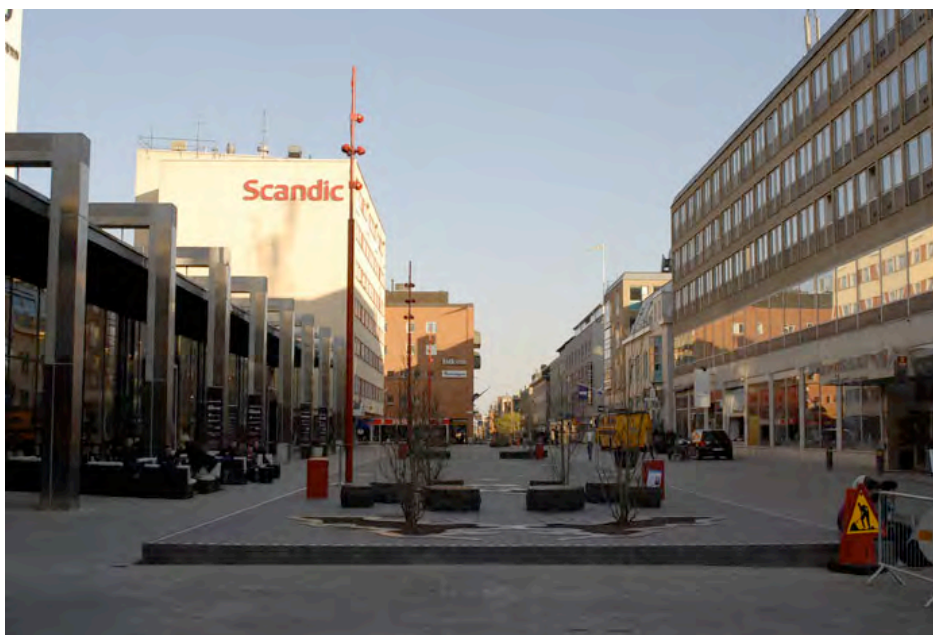
Torget som färdigställdes i december 2008 ligger vid Dragarbrunnsgatan intill Galleria Dragarbrunn. Den ena sidan av torget gränsar till gallerians ingångar och den andra sidan mot en samrums-gata. De omgivande husen är 5-6 våningar höga.

(Bild 5) Plan över Dragarbrunnstorg 2009

Upprustningen av Dragarbrunnsgatan "Vision Dragarbrunn" startade 2007. Dragarbrunnstorg är del av den första etappen. Planering har skett sedan 2003.¹³ Gestaltningen har gjorts av White arkitekter Uppsala genom Gustav Jarlov och Mattias Nordström. Höjdsättning och VA har utförts av Berking Arkitekter Uppsala. Anläggandet är utfört av Uppsala produktion, teknik och service.¹⁴

Dragarbrunnstorg är ett långsträckt torg belagt med svarta granitplattor. Torgytan är helt horisontell, men längs gatan finns höjdskillnader. Detta gör att torgets kortsidor höjer sig ovanför gatans nivå. Ett konstverk av konstnären Ebba Matsson utgör till viss del även sittplatser som är integrerade i torget. Platsen präglas av flera olika typer av material och funktioner. Torget är utformat så att det ska kunna användas till flera olika ändamål. Bland annat går cykelställen lätt kan avlägsnas och sättas tillbaks. Materialen som använts är bl.a. natursten, betong, stål och gjutjärn. Belysningsarmaturen består av två höga strålkastarmaster.

(Bild 6) Dragarbrunnstorg sett från nordväst 2009.

¹³ JO Helleborn på Uppsala gatu- och trafikkontor, telefonsamtal den 4 maj 2009

¹⁴ JO Helleborn på Uppsala gatu- och trafikkontor, telefonsamtal den 4 maj 2009

Analys av platserna - utifrån Naill Kirkwoods Detail Characteristics

Designidéernas uttryck

Detaljerna visar tydligt, enskilt eller i samverkan, de idéer som ligger till grund för formgivningen av en plats och stödjer och förstärker genomgående dessa idéer. Varje detalj stödjer och förtydligar intentionen.

(Kirkwood, 1999, s. 41)

Detaljerna på Torbjörns torg så som det såg ut på 1940-talet, förklarar tydligt helheten och skapar en väl balanserad plats. Designidén att skapa ett öppet avskalat torg framgår tydligt. Ett begränsat antal men väl utförda komponenter har använts.

Få detaljer och ett begränsat materialval präglar Kvarntorget. Formspråket utgår från geometriska former. En del av detaljerna på platsen så som betongfundamenten och dammen visar tydligt designidén. Andra detaljer så som plattläggning och kantstöd runt trädgröppar verkar utplacerade mer på måfå.

Det begränsade antalet detaljer på Dragarbrunnstorg visar tydligt designidéerna. Konsekvens i användandet av material och detaljer samt att konstverket är en integrerad del av helheten, gör att detaljerna håller ihop torget som bildar en tydlig helhet.

(Bild 7-9) Från vänster till höger: Torbjörns torg, Dragarbrunnstorg och Kvarntorget

Rumsligt sammanhang

Genom vertikala, överliggande och horisontella plan finns det ett rumsligt sammanhang kopplat till olika aspekter av en plats. (Kirkwood, 1999, s. 41)

I sin ursprungliga utformning på 1940-talet, hålls Torbjörns torg i horisontal led ihop av den hårdgjorda ytans rutmönstrade plattläggning. De kvadratiske planteringsytorna som placerats in i rutmönstret samt dammen och trädet bidrar till en inramning av torget. Vertikalt finns ingen tydlig markering. Belysningsarmaturen, bänkarna, trädet och statyn är fristående, men balanserat placerade på den större ytan. Skulpturen har även en stark koppling till plaskdammen.

Kvarntorget rumsliga sammanhang förhöjs av de formgjutna betongfundamenten samt av att bänkarna, klätterställningen och dammen som omgärdar en större hårdgjord yta.

Dragarbrunnstorg är långsträckt och det är detaljerna i horisontalled som är mest påtagliga. Här finns en tydlig kontinuitet, genom de höga strålkastarmasterna markeras även det vertikala ledet. Sittstenarna och cykelställen skapar mindre rum på torget.

(Bild 10-12) Från vänster till höger: sittplatser på Dragarbrunnstorg, klätterställning och sittplatser på Kvarntorget.

Visuellt sammanhang

Ett visuellt sammanhang förenar olika aspekter av en plats, genom det detaljerna understryker, hänvisar till, släpper igenom och/eller döljer.

(Kirkwood, 1999, s. 41)

Torbjörnstorg är så som det ursprungligen såg ut på 1940-talet öppet ut mot vägen och har stor genomsläpplighet. Detaljer finns i stort sett enbart i horisontalled och mönstret i markbeläggningen skapar rörelse åt alla håll. Plaskdammen och statyn är tillsammans med fontänpipen en centralpunkt. Detta gör att torgets tyngdpunkt ligger mot sydväst. Den balanseras av de tre kvadratiske planteringsytorna.

Detaljerna på Kvarntorget skapar inte ett tydligt visuellt samband. Flera av detaljerna upplever jag vara både slarvigt utförda och slarvigt utplacerade. Samma betongplatta används över hela markytan och skapar på så sätt en enhetlighet, dock varierar mönstret i plattläggningen. Likadana brunnsgaller förekommer på olika delar av platsen. Granitkantstöd förekommer runt vissa planteringar. Belysningsarmaturen är av standardmodell och består av två olika typer.

En visuell sammankoppling av Dragarbrunnstorg skapas genom dräneringsbrunnarnas utformning, ledstråken och de återkommande nitarna på kortsidorna av den plattbelagda torgytan. Torget kopplas även ihop i horisontalled genom att platsen är en del av en gata. Detaljerna är kontinuerligt återkommande och binder ihop platsen på ett tydligt sätt.

(Bild 13-15) Från vänster till höger: detaljer i horisontalled på Torbjörns torg, Kvarntorget och Dragarbrunnstorg.

Val och kombination av material

Valet av material och kombinationen av dem spelar roll för detaljernas uttryck. Detta uttryck knyter an, antingen till platsens omgivning eller återanvändning av lokalt material. (Kirkwood, 1999, s. 41)

I sin ursprungliga utformning bestod den hårdgjorda ytan på Torbjörns torg av 30 x 30 cm betongplattor samt av smågatsten som lagts i ett rutmönster. Kantstöd och plattor av granit samt plattor används runt planteringsytorna och plaskdammen. Själva plaskdammen är gjuten i betong. Belysningsarmaturen är gjord av stål med lyktor av stål och glas. De flyttbara bänkarna är gjorda av trä och stål. Materialmöten och kombinationer ger ett enhetligt intryck.

Materialen som använts på Kvarntorget är betong med olika ballast. Plattorna är genomgående 45 x 45 cm och av grå betong med grus som ballast. Betongkonstruktionen kring gräsyterna, av vilken dammen är en del, har grovt grus som ballast. Klätterställningen består av stålrör. Bänkar av trä sitter med hjälp av stålkonsoler fast i betongkonstruktionen. Materialvalen ger ett grovhugget uttryck och betongen har på vissa ställen åldrats på ett sätt som kan ses som ofördelaktigt.

Materialen som använts på Dragarbrunnstorg består av 50 x 50 cm plattor av svart granit med inslag av infälld stålplåt som utgör del av konstverket. Runt torgytan är samrumsgatan belagd med marksten av grå betong, ytan närmast gallerian är belagd med matrisgjutna betongplattor. Sittplatserna består av huggna diabasblock. Cykelställ och belysningsarmatur är tillverkade av rödlackerat stål. Soptunnorna är röd- eller silverfärgade. Ledstråksplattor och dräneringsgaller är av gjutjärn. Hur materialen kommer att åldras kan man ännu inte se, eftersom projektet är nyanlagt. Jag tror att alla delar utom cykelställena kommer att åldras med värdighet.

(Bild 16-18) Från vänster till höger: markmaterial på Torbjörns torg, betongfundament på Kvarntorget och markmaterial på Dragarbrunnstorg.

Möjligheten till anpassning vid förändring

Enskilt eller i samverkan påverkas detaljer av förändringar genom restaurering, tillägg eller nötning. Detaljer visar på beaktande om lämplig skötsel av platsen. (Kirkwood, 1999, s. 41)

Torbjörns torg har som nämnts omdanats vid ett flertal tillfällen. Vissa detaljer och lösningar har levt kvar till idag som till exempel statyn eller återskapats som till exempel belysningsarmaturen och bänkarna. Plattläggningen har lätt kunnat återskapas eftersom standard materialet har använts. Ursprungligen var platsen, fransett plaskdammen mycket lättskött på grund av att den till största delen var hårdgjord. Vid gestaltningen har arkitekten tänkt på skötsel aspekten.

Valet av 45 x 45 cm standardplattor har antagligen ekonomiska orsaker, men också praktiska då de lätt kan bytas ut. Flera plattor har bytts ut mot plattor med avvikande färg och textur än de ursprungliga. Den platsgjutna betongen är svårare att ändra i efterhand. Att inte så många detaljer förekommer gör platsen lättskött. Ekonomisk och skötsel-aspekten i har antagligen varit en bidragande faktor till att Kvarntorget utformats på detta sätt.

Dragarbrunnstorg är helt nyanlagt och de byggda detaljerna har därför inte hunnit genomgå någon större förändring på grund av åldrande och slitage. Ett tillägg har gjorts på platsen. Pollare har satts upp vid torgytans hörn för att skydda dem mot att bli påkörda av svängande bilar. Av dessa pollare har alla utom en redan körts ner. Ursprungstanken var att betongpuckar skulle motverka att bilar skadar hörnen. Detaljerna är anpassade för förändringar, bland annat är cykelställen borttagbara för att möjliggöra att torget görs om till samlingsplats. Markbeläggningen är bra ur skötselsynpunkt. Möjligen är det faktum att torgytan är upphöjd i kanterna, ett problem för renhållningsmaskiner. Arkitekten har tänkt på skötsel-aspekten men inte fullt ut. Projektet innehåller många delar med komplicerade lösningar under markytan.

(Bild 19-21) Från vänster till höger: statyn på Torbjörns torg, olika betongplattor på Kvarntorget och cykelställ på Dragarbrunnstorg.

Återhållsamhet – förhållande mellan del, helhet och tomrum

Ett projekt som visar på återhållsamhet är ett resultat av ett grundligt övervägande beträffande organisation och utförande av detaljer. Projektet är inte fullbelamrat av främmande och onödiga detaljelement, det är reducerat inte adderat. (Kirkwood, 1999, s. 42)

Både de ursprungliga Torbjörns torg och torgets idag genomsyras av enkelhet och återhållsamhet i detaljutförandet. Den ursprungliga platsen var mycket väl organiserad och noggrant uppbyggd.

Återhållsamhet med detaljer på Kvarntorget, beror antagligen inte på väl övervägda val, utan snarare på ekonomiska aspekter och skötsel-aspekter. Detaljerna visar varken på god organisation och eller gott utförande beträffande estetisk kvalitet.

Dragarbrunnstorg har inte många olika detaljer. De detaljer som finns är harmoniskt placerade och syns bra. Platsen känns inte plottrig och inga delar känns onödiga. Torget är reducerat inte adderat.

Utförande och anläggande av detaljer - kvalité

**För att skapa en väl sammansatt helhet i ett projekt är hantverks-
skickligheten och noggrannheten i tillverkningen och anläggandet av
detaljer avgörande.**

Utifrån det jag kan uttyda på fotografier av Torbjörns torg från 1940-talet, ser detaljerna ut att vara mycket omsorgsfullt utförda och kombinerade på ett genomtänkt sätt. De delar som finns kvar från 1940-talet har i många fall idag fortfarande samma placering som de ursprungligen hade. Detaljerna har sammanfogats med stor omsorg.

Anläggandet av Kvarntorgets olika delar är inte noggrant utfört med avseende på plattläggning och kantstöd. Ett ojämnt stråk av plattor har bildats, antagligen på grund av att den plattbelagda ytan vidgar sig i ena änden av torget. Det ger intryck av att vara fel utfört men kanske även fel planerat. Här har ingen hänsyn tagits till detaljerna. De platsgjutna betongfundamenten är dock välgjutna.

Anläggandet av detaljerna har på Dragarbrunnstorg utförts med omsorg och noggrannhet. I den stora plana ytan är många plattor unika på grund av de infällda stålplåtarna som utgör en del av konstverket. Plattor har passats in mycket väl, dock har plattläggningen mot torgytans kanter utförts på ett mindre precist sätt. Anläggandet vid materialmötena har skett slarvigt med resultat att det finns märkliga skarvar och små passbitar. Detta syns till exempel tydligt vid trädgroparna något norr om torgytan. Skärningarna och inpassningarna har inte gjorts på ett konsekvent sätt. Anläggandet av plåten runt planteringsytorna är också slarvigt utfört.

(Bild 22-24) Från vänster till höger: Oregelbunden plattläggning på Kvarntorget och dåligt inpassade trädgaller på Dragarbrunnstorg.

Diskussion

Val av metod och studieobjekt

Niall Kirkwoods detaljkaraktäristik (Detail Characteristics) har hjälpt mig att se och bedöma de tre torgen. Jag har kunnat identifiera olika egenskaper hos detaljer och se hur de på skilda sätt verkar tillsammans och i relation till sitt sammanhang. Vidare har detaljkaraktäristiken hjälpt mig att utföra studien av platserna på ett strukturerat sätt.

Torbjörns torg representerar väl sent 1940-tal och 1950-tal. Under den perioden anlades många affärstorg på detta sätt. Nivån av detaljer och deras utförande är

mycket typiskt för grannskapsstaden. Att platsen omdanats vid flera tillfällen efter 1940-talet, har medfört svårigheter att studera samtliga detaljer.

Kvarntorget är inte helt representativt för 1960-talet. Platsen verkar inte ha prioriterats. Jag tror att en liknande plats skulle kunna ha anlagts även under 1980-90-talen och 2000-talet. På torget förekommer dock mycket betong och massproducerade delar vilket var vanligt under 1960-talet. Det har varit svårt att hitta information om Kvarntorget.

Dragarbrunnstorg är ett typiskt exempel på dagens platsbyggande. Att platsen har många olika funktioner samtidigt och att tillgänglighetsaspekten är väl inarbetad i projektet visar på 2000-talets tankegångar. Platsen kan ses som en prestigeplats med det påkostade konstverket och användande av relativt exklusiva material som till exempel svarta granitplattor samt specialgjutna betong- och ledstråksplattor.

Att platserna har så olika karaktär har gjort det möjligt att jämföra hur detaljerna har utformats och hur de verkar i relation till sammanhanget.

Betydelsen av detaljers utformning och placering för platsernas karaktär

På Torbjörns torg är detaljerna omsorgsfullt utförda vilket höjer upplevelsen och kvalitén. Detaljerna harmonierar och platsen känns välkomponerad. Valet och kombinationen av material samt återhållsamheten och noggrannheten vid anläggandet, bidrar till att skapa denna harmoni. Materialvalet knyter an till omgivningarna. Detaljerna har bidragit till torgets möjlighet till anpassning till förändring. De ursprungliga detaljerna och materialen har kunnat återanvändas vid renoveringen 2004.

Beträffande Kvarntorget tycker jag inte att någon av de detaljer som jag beskriver förhöjer upplevelsen av platsen. Återhållsamheten med detaljer verkar i detta fall inte bero på god design utan på brist på engagemang men är kanske i viss mån också en stilfråga. Även i valet och kombinationen av material visas omsorg, men materialen knyter an till omgivningarna. Att de detaljer som finns inte utförts, ritats och placerats med omsorg gör att platsen upplevs som mindre harmonisk. Det kan dock upplevas befriande att allt inte är perfekt utfört och/eller har nötts och gått sönder. Detaljer får dock inte slitas till den grad att platsen blir farlig. Trasiga betongplattor, kan som jag ser det, i sitt sammanhang ha en estetisk effekt. Detaljerna på Kvarntorget har lätt kunnat anpassas till förändringar, men det har inte satsats ekonomiskt på det.

Att detaljer som är genomarbetade gestaltningsmässigt, men inte har anlagts på ett genomtänkt sätt, gör intrycket av Dragarbrunnstorg mindre tilltalande. Torget har stått färdigt sedan december 2008, men jag upplever det inte som färdigt i maj 2009. En mycket tydlig och sammanhållen plats har skapats genom det konsekvent återkommande användandet av material och detaljelement. Valet och kombination av material har gjorts med omsorg och återhållsamheten visar på väl genomtänkta val. Platsen är väl anpassad till förändring utan att se enkel ut och knyter an bra till samrumsgatan.

Utformningen av detaljer på de tre platserna följer skilda stilideal, vilket ger platserna olika karaktär. Men platsernas olika karaktär skapas också beroende på hur väl detaljerna ritats och anlagts. Hur detaljerna anlagts är även viktigt för platsens funktionsduglighet och estetiska uttryck. Det märks främst i anläggningen av Dragarbrunnstorg där väl gestaltade detaljer ibland utförts på ett mindre omsorgsfullt sätt. Även på Kvarntorget finns brister i anläggandet. Här kan detta möjligen bero på att platsen ritades utan omsorg. Torbjörns torg är den plats där anläggandet av detaljer skett på ett genomgående omsorgsfullt och väl genomtänkt sätt.

Mängden detaljer och hur de placerats och sammanfogats skiljer sig mellan de tre torgen. Torbjörns torg är den plats där alla delar är väl genomtänkta och samspelar på ett balanserat sätt. Kvarntorget enklare och få detaljer fungerar relativt bra ihop. Vissa detaljer verkar dock vara utplacerade på måfå. På Dragarbrunnstorg används fler element än på Torbjörns torg, vilket gör att detaljerna är svårare att se som en helhet, men sammanhållningen är ändå tydlig.

Slutsats

När jag studerat detaljers placering och utförande i litteratur, genom samtal med landskapsarkitekter och antikvarier samt på plats på de tre torgen har jag kunnat se att tillvägagångssättet är ett annat på 2000-talet än det var på 1940-talet. En skillnad i hur platserna anlagts kan man se i att Dragarbrunnstorg inte har anlagts lika omsorgsfullt som Torbjörnstorg. Hur arkitekten tänker kring betydelsen av detaljer har inte förändrats, men hur detaljerna utförs och anläggs har förändrats sedan 1940-talet till 2000-talet.

I studien av de tre torgen vill jag peka på hur detaljer påverkar helheten i relation till sitt sammanhang och hur de påverkar helheten utifrån hur de utformas. Olika hög grad av omsorg beträffande detaljer ger olika karaktär och skilda uttryck av sammanhang och harmoni. Hur detaljer utformats och anlagts har stor betydelse för hur de tre platserna upplevs och praktiskt fungerar. Det är mycket viktigt att anläggandet av detaljer oberoende hur de utformats, görs med omsorg för att platsen ska kännas gedigen och harmonisk. Även placeringen av detaljer och hur de samspelar upplever jag har betydelse för upplevelsen av harmoni på de tre platser. Genom studien av de tre platserna har jag insett att detaljer inte bör behandlas som enskilda delar, de skall utformas och placeras så att de stödjer och förklarar helheten.

Källförteckning:

architecture.about.com (senast uppdaterad 2009). Mies van der Rohe Famous Quotations. (Elektronisk)

Tillgänglig: <http://architecture.about.com/library/bl-mies-quotes.htm> (20090516).

arkitekturmuseet.se (senast uppdaterad 2009). *Modernismen* (Elektronisk)

Tillgänglig:

http://www.arkitekturmuseet.se/ung/utställning/modernismen/40_t2.html (20090427).

Balsby Neilsen, Jens , Dam, Torben , Thompson, Ian (red.) (2007). *European Landscape Architecture- Bestpractise in Detailng*. Abingdon: Routledge

Bergman, Gösta (1990). *Ord med historia*. Uppslagsord: *detalj*. Stockholm: Prisma

Cadwell, Michael (2007). *Strange Details*. Cambridge. Mass.: MIT Press

Eriksson, Marja , Ehlin, Ingemar (2006). *Uppsala en växande stad – Bebyggelse 1951-79*. Uppsala: Upplandsmuseet

Kirkwood, Niall (1999). *The Art of Landscape Detail*. New York: Wiley, 1999

Lambert, Lars (red.) (2004). *Gunnar Leche –Stadsarkitekt*. Uppsala: Kornhuset

MacLeod, Virginia (2008). *Detail in Contemporary Landscape Architecture*. London: Laurence King

Nationalencyklopedins ordbok. Bd 2. (1996). Uppslagsord: *detalj*. Höganäs: Bra böcker

Thompson, Ian (2000). *Ecology Community and Delight*. London: E & FN Spon

Bildförteckning:

Bild 1

Utsnitt från originalplan över Kvarteret Torbjörn, 1947, Stadsarkivet Uppsala. Författarens egen produktion. Bilden är tagen 2009.

Bild 2

Fotografi från år 1950 ur Uppsalahems arkiv, Stadsarkivet Uppsala. Fotograf okänd.

Bild 3

Detaljpalnplan över Kvarngärdet, 1963, Stadsarkivet Uppsala. Författarens egen produktion. Bilden är tagen 2009.

Bild 4

Författarens egen produktion. Bilden är tagen 2009.

Bild 5

Utsnitt från ytskicktsplan av Dragarbrunnstorg, White arkitekter Uppsala 2008.

Bild 6

Författarens egen produktion. Bilden är tagen 2009.

Bild 7

Fotografi från år 1950 ur Uppsalahems arkiv, Stadsarkivet Uppsala. Fotograf okänd

Bild 8-24

Författarens egen produktion. Samtliga bilder är tagna 2009.

